

ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 47, Haziran 2017, s. 381-389

Yayın Geliř Tarihi / Article Arrival Date

04.05.2017

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

15.06.2017

Dr. Sinan BAŞARAN

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü
sinanbasaran_@hotmail.com

SERBEST CUMHURİYET FIRKASININ RİZE TEŞKİLATI VE 1930 BELEDİYE SEÇİMLERİNDE RİZE¹

Öz

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nde ikinci kez çok partili sisteme geçildiği 1930 yılında, Rize'de meydana gelen siyasi olayları konu almaktadır. Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), kurulmasının ardından yurt genelinde şubeleşme çalışmalarına başlamıştır. Bu şubelerden birisi de Rize'de açılmıştır. Çalışmada, SCF Rize teşkilatına ve her iki partinin girdiği belediye seçimlerinde Rize'de yaşananlara değinilmiştir. SCF'nin siyasi hayatının çok kısa olması çalışmayı sınırlandıran en önemli unsurdur. Bu kısa dönem aralığında, yapılan belediye seçimlerinde Rize'de yaşananlar, Türk demokrasi tarihi açısından önemli bilgiler içermektedir. 1930'da gerçekleşen belediye seçimlerini Rize'de Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) kazanmış, SCF de hatırı sayılır bir oy almıştır. Ancak CHF, seçime gölge düşürecek pek çok harekette bulunmuştur. SCF'nin kapatılmasının ardından tek partili döneme yeniden geçilmesiyle bazı SCF'liler CHF'nin kendilerine kucak açmasıyla hemen CHF saflarına geçmişlerdir.

Anahtar kelimeler: Rize, SCF, CHF, 1930 belediye seçimleri

¹ Bu çalışma, yazarın "Rize Siyasi Tarihi 1923-1950" (Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2017) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

RIZE ORGANIZATION OF THE FREE REPUBLICAN FIRST AND RİZE IN 1930 MUNICIPAL ELECTION

Abstract

This study deals with the political events that took place in Rize in 1930 when the transition to a multi-party system was experienced for the second time in the Republic of Turkey. After the establishment of the Free Republican Party (SCF), it started branching throughout the country. One of these branches was opened in Rize. The Rize branch of the SCF and experiences in the municipal elections in which two parties were candidates were mentioned in the study. The fact that the political life of the SCF was very short is the most important factor limiting the study. In this short period, the experiences in Rize during the municipal elections have important information regarding the history of Turkish democracy. The Republican People's Party (CHF) won the municipal elections held in Rize in 1930 and the SCF received a considerable amount of votes. However, the CHF was involved with many activities that would overshadow the election. After the closure of the SCF, the transition to a single-party system was experienced and some members of the SCF immediately aligned themselves with the CHF.

Keywords: Rize, Free Republican Party, Republican People's Party, The 1930 municipal election

Giriş

SCF, 12 Ağustos 1930'da Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle o dönem Paris Büyükelçiliği görevinde bulunan Fethi (Okyar) Bey'in başkanlığında kurulmuştur. Böylece Cumhuriyet döneminde ikinci kez çok partili hayata geçilmiştir. Daha çok Meclis içi muhalefet partisi olarak düşünülen fırka (Tunçay, 2012: 259), kuruluşundan kısa bir süre sonra yurt genelinde -özellikle Batı Anadolu'da- teşkilatlanma faaliyetlerine girişmiştir (Emrence, 2006: 124-155; Koçak, 2006: 589-592).

Ülkenin tek partisi olan CHF'nin özellikle ekonomi politikaları ve gerçekleştirdiği toplumsal devrimler halkın bir kesimi tarafından eleştirilmekteydi. Ayrıca CHF yönetiminde bulunan kişilerin parti gücünü kişisel menfaatleri için kullanması toplumda hoşnutsuzluk yaratmaktaydı (BCA, 490.01/79.293.2). Tüm bunlardan rahatsız olan ve CHF çatısı altında -kaba bir tabirle- nemalanamayan ya da küstürülen bazı kişiler, birtakım il ve kaza merkezlerinde SCF çatısı altında teşkilatlanmaya başladılar. SCF teşkilatının kurulduğu merkezlerden biri de Rize vilayetidir.

Kurulan SCF teşkilatı sayısında kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. Emrence'ye göre, muhalif parti en az 23 vilayet merkezi ile 135 kaza ve altındaki idari yerleşim birimlerinde teşkilatlanmaya gitmiştir (2006: 124-155). Koçak, kitabında SCF'nin kurulduğu 23 il merkezi ve 51 kaza merkezinin adını liste halinde belirtmektedir (2006: 589-592). Ancak gerek bu iki kaynaktaki gerekse bu yöndeki diğer çalışmalarda SCF teşkilatının kurulduğu vilayetler arasında Rize gösterilmemektedir.

1. Rize’de SCF Teşkilatının Kurulması

Rize’de SCF teşkilatının resmi olarak ne zaman kurulduğu tarafımızdan tespit edilememle birlikte konuya dair bazı fotoğraflardan parti binasının açılışının 20 Ekim 1930 tarihinde kabalık bir halk katılımıyla gerçekleştiği görülmektedir.² Fırkanın kurucuları ve üyeleri arasında Mustafa Turanlı, Kalkavanzade Tahsin, Kozanlızade Abdullah, Hulusi Tatoğlu, Fikri Kumbasar, Ahmet Zırh, Ahmet Talha Denizalp, Tuzcuzade Hakkı, Hacibilâlzade Ethem Efendi ve Parti genel meclis üyesi İsmail Mustafa bulunmaktadır (Kazmaz, 2004: 305; Balkaya, 2006: 66, 528). Bu kişilerden Mustafa Turanlı ve Ahmet Zırh daha önce CHF Rize il idare kurulunda görev almış kimselerdi.³ Üyelere bakıldığında Rize’nin önde gelen ailelerin SCF’de yer aldığı anlaşılmaktadır.

Muhalefet partisinin Rize’de teşkilatlanmasında, iktidar partisine duyulan hoşnutsuzluk önemli bir etkidir.⁴ Bir başka neden ise vilayetteki bazı aileler arasında ihtilafın bulunmasıydı. CHF il yönetiminde güçlü olan bazı ailelerle anlaşmazlık içinde olan diğer aileler çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte vilayette muhalefet partisini örgütlediler. Bunun yanında CHF’de bulunup da bir şekilde diğerleriyle anlaşmazlığa düşen kimi partililer de SCF safında yer aldılar (BCA, 490.01/724.477.1).

2. 1930 Belediye Seçimlerinde Rize

SCF kurulduktan bir ay kadar sonra ülke genelinde belediye seçimleri yapıldı. 17 Eylül-17 Ekim tarihleri arasında yapılan oylama, Rize Merkez’de 1 ya da 2 Ekim günü başladı ve 13 Ekim günü sonuçlandı. Seçim Çayeli’nde 5 Ekim’de ve Pazar’da 24 Eylül’de bitti. Hopa’da ise seçim 1-8 Ekim tarihleri arasında yapıldı. Seçim sonrası yapılan sayımda Rize’deki 1.304 oyun 925’ini CHF ve 379’unu SCF aldı. Böylece mevcut CHF’li başkan Hakkı Mataracı yeniden seçilmiş oldu (BCA, 490.01/286.1146.1).

SCF, yeni kurulmuş bir parti olmasına rağmen bu seçimde Türkiye genelinde ciddi bir başarı sağladı. Dâhiliye Vekili, SCF’nin 502 belediye başkanlığı için seçime girdiği 37 vilayetten 22 merkezde kazandığını açıkladı⁵ (Tunçay, 2012: 271; Emrence, 2006: 183). Ancak seçim sonrasında CHF’nin pek çok yerde usulsüzlük yaptığı anlaşıldı (Tunçay, 2012: 273; Yetkin, 1982, 188-204). Rize’deki seçime dair de bu yönde şikâyetler oldu. İldeki SCF’liler genel merkezlerine seçimde usulsüzlük yapıldığına dair pek çok telgraf çekti. Bu telgrafların bazılarında Vali Ekrem Bey’in yüze yakın kişi huzurunda Halk Fırkasının adaylarının kazandırılacağını söylediği, CHF’lilerin kendi adaylarının isim listelerini oy vermeye gelen halka dağıtarak bunlara oy verilmesinin gerekli olduğunu söyledikleri ancak halkın bu durumdan rahatsız olduğu ve seçimin müdahalesiz yapılması için üst makamlara müracaat ettikleri yazılıdır. Bir başka telgrafta seçmenlerin, polis ve jandarma süngüsü arasından beşer beşer geçirilerek fırka dairesi önündeki daktilografa sevk edilip oylarının istemedikleri şekilde yazılarak sandığa atılmak zorunda bırakıldığı belirtilmektedir (Balkaya: 2006: 66,75,148). Seçimdeki usulsüzlüklere dair yapılan ve Meclise taşınan diğer şikâyetler şunlardır:

² Fotoğraflar için bk. (Kar, 2006: 137)

³ Adı geçen kişilerin CHP ‘deki çalışmaları için bk. (Başaran, 2017).

⁴ CHP’ye duyulan hoşnutsuzlukla ilgili geniş bilgi için bk. (Başaran, 2017: 1-2). Buna dair bir örnek verilecek olursa; konuyla ilgili yapılan röportajlardan birinde Halit Çolak, Rize’de SCF’ye bir sempati bulunduğunu, bunda harf inkılabına olan muhalifliğin büyük etkisinin olduğunu büyüklerinden duyduğunu belirtmiştir (Halit Çolak, kişisel görüşme, Mart 20, 2014).

⁵ SCF’nin kazandığı yerleri 30’a yaklaştıran hatta 40’a kadar çıkaranlar vardır. Bk. (Tunçay, 2012: 271; Emrence, 2006: 183; Yetkin, 1982: 191).

1. Seçim salonunda sandık başında encümen üyesinden başka kimse bulunmaması gerekirken Vali Ekrem Bey'in isteği doğrultusunda encümen üyesinin kararıyla CHF il başkanı Mehmet Bey sandık başında bulundurulmuştur.
2. Seçim salonunda oy verildiği müddetçe oy vermek hakkına sahip olanların listeleri duvarda asılı olması gerekirken buna dikkat edilmemiştir.
3. CHF başkanı Mehmet Bey, istediği sonucu elde etmek için seçimin başından sonuna kadar seçmenlere zorluk çıkarmış ve etkide bulunmaya çalışmıştır.
4. Seçimde (Merkez ilçede) tek sandık bulundurulmuş ve o da CHF başkanının gözetimi altında kalmıştır.
5. CHF'ye oy vereceklere CHF başkanı her türlü kolaylığı göstermiş, SCF'ye oy vermek isteyenler ise bazen salondan çıkarılmıştır.
6. Kadın ve erkek seçmenlere ait defterlerin birlikte asılması icap ederken kadınların defteri erkeklerin defterinden bir hafta sonra asılmıştır.
7. Oylarını vermek isteyen bazı kişilerin ellerinden CHF'lilerce oy kâğıtları alınarak istedikleri gibi oyu kullanmışlardır.
8. Seçim heyetine yeterliliği olmadığı halde Recepoğullarından İhsan Efendi iştirak ettirilmiştir.
9. Hangi mahallelerin hangi gün oy vereceklerinin ilânı gerekirken buna itibar edilmiştir (Balkaya, 2006: 166-167, 221-222).

Seçimde yaşanan bu sıkıntılar basına da yansımıştır. 5 Ekim günlü Yarın gazetesi ile 6 Ekim tarihli Son Posta gazetesi aynı yazıyı içeren şu haberi yapmışlardır:

“Rize’de belediye intihabatı [seçimleri] zabıta kuvvetiyle Halk Fırkası mutemedinin⁶ nezaret ve tehdidi altında kanuna mugayir [aykırı] Halk Fırkası salonunda yapılıyor. Kendilerine rey vermeyen halk envai çeşit müşkülâtla serbest reyden mahrum bırakılıyor. Halk mütemadiyen telgrafla makamata âliyeye [yüksek makamlara] müracaattadır. Vali Bey de bu usulsüz muamele- nin teminine zabıta kuvvetinden başka Mektupçu Beyi tevkii etmiştir. Bu hal halkı çok müteessir etmiştir.” (Özkök, 2009: 76, 85).

Konuya dair, 9 Ekim 1930 tarihli Son Posta gazetesinde yer alan bir başka haber ise şu şekildedir:

“Rize’de, 6 Ekim’de garip bir tecelli olarak rey sandığı Halk Fırkası binasına konmuştur. Bin kadar müntehip [seçmen] bu vaziyet karşısında ve tesir altında rey vermekten imtina etmiştir. Gördükleri vaziyetten müteessir olan intihap encümeni azasından Hasan Mahmut, Hasan ve Salim Efendiler vazifelerinden istifa etmişlerdir. Salim Efendinin istifası geri aldırılmıştır. Vaziyetin bu şekle girmesinin sebebi, mutemet Mehmet ağadır.” (Özkök, 2009: 112).

SCF'liler, Vali Ekrem Bey'in bütün bu kanunsuz hareketlere ve şikâyetlere karşı tedbir almaya lüzum görmediği gibi kendisinin de bu yanlışlıklara iştirak ettiğinden hareketle hem Vali Bey hakkında tahkikat yapılmasını hem de Rize'deki seçimlerin iptal edilmesini istediler (Balkaya, 2006: 167, 521). Bu arada Danıştay, muhalefetin belediye seçimlerini kazandığı ya da iyi oy aldığı bazı yerlerde seçimleri iptal etti. İncelemeye alınıp sonrasında seçimin iptal edilmediği yerler arasında Rize de bulunmaktadır (Koçak, 2006: 334). Danıştay'ın Rize'deki seçim-

⁶ Mutemet; CHF genel merkezinden atanan başkanlara denilmektedir. Demokratik olmayan bu uygulamaya 1931 Kurultay'ında son verilmiştir. Onun yerine il kongresinde seçilen kişinin başkanlığının kabulü uygulaması getirilmiştir. Bununla birlikte Genel Merkez, lüzum görmesi halinde vilayetlere mutemet atama hakkını yine de saklı tutmuştur (CHF, 1931: 17).

leri ele alması; SCF'lilerin itirazından mı yoksa SCF'nin Rize'de iyi oy almasından mı kaynaklandığı tespit edilememiştir.

Rize'deki seçimlerde usulsüzlük yapıldığına dair onca telgrafa rağmen Akşam gazetesi 15 Teşrinievvel (Ekim) 1930 günlü haberinde, Rize'deki seçimin tam bir hürriyet içerisinde devam ettiğini, baskının yapıldığına ait iddiaların yalan olduğunu ve halkın oyunu seve seve CHF'ye verdiğini yazmıştır (Balkaya, 2006: 142).

CHF, belediye seçimlerinin ardından SCF'nin yüksek oy aldığı yerlerdeki çalışmalarını daha da yoğunlaştırdı. Muhalefetin tercih edilme nedenlerini öğrenmek için bu bölgelere heyetler gönderdi. Bu kapsamda yaptığı çalışmalarda vilayetleri öncelik sırasına göre iki gruba ayırdı. "Acil çalışma yapılması gereken yerler" diye adlandırdığı listedeki 24 il arasında Rize de bulunuyordu. Her ne kadar Rize'de seçimleri CHF kazanmışsa da yaklaşık bir buçuk aylık bir partinin vilayetteki oyların %29'unu alması büyük bir sorun olarak görüldü. Çünkü bu durum, vilayette hem CHF'ye hem de parti teşkilatına karşı hatırı sayılır bir tepkinin olduğunu göstermekteydi. Genel Merkez, aralarında Rize'nin de bulunduğu beş vilayette⁷ çalışma yapması için Rize Vekili Ahmet Fuat Bulca, Trabzon Vekili Hasan, Erzurum Vekili Hafız ve Erzincan Vekili Aziz Semih Beyleri görevlendirdi. Genel Merkezin talimatıyla Rize'ye gidecek ekip arasında Rize vekillerinden Esat Özoğuz ve Ali Rıza Zırh da bulunacaktı (BCA, 490.01/284.1141.2).

3. SCF'nin Kapatılmasından Sonra Rize'deki Durum

SCF, Mustafa Kemal Paşa tarafından CHF'ye karşı muhalif bir parti olması için kurulmuştu. Ona hiçbir zaman iktidar partisi rolü biçilmemişti. SCF, daha çok kendisine çizilen bu rolün dışına çıkmasından ve birazda CHF yanlılarınca öyle gösterilmesinden ötürü Gazi'yle arasının açılmaya başlaması üzerine 17 Kasım 1930'da aldığı bir kararla kendini feshetti⁸ (Ağaoğlu, 1969: 77-81; Tunçay, 2012: 272).

CHF, Muhalefet Partisi kapatıldıktan sonra da SCF'nin güçlü olduğu yerlerdeki sorunları halletmek için buralardaki çalışmalarına devam etti. SCF'nin Rize'de kurulmasında yukarıda belirtildiği gibi ailevi husumetlerin ve CHF içi bazı anlaşmazlıkların etkileri vardı. Her ne kadar muhalif parti kapatılmışsa da il merkezindeki ikilik ortadan kaldırılmamıştı. Genel Merkez bu sorunu çözmesi için Rize vekili Fuat Bey'i görevlendirdi. Fuat Bey yaptığı çalışma sonrası hazırladığı raporda, aralarında anlaşmazlık olan aileleri barıştırdığını ve durumun düzeltildiğini bildirmiştir (BCA, 490.01/724.477.1). Gerçekten de yukarıda adı geçen SCF'li üyelerden Ahmet Talha Denizalp, Fikri Kumbasar, Hulusi Tatoğlu, Mustafa Turanlı ve Ahmet Zırh CHF'ye katılmış ve hepsi sonraki dönemlerde il ve Merkez ilçe yönetimlerinde uzun yıllar görev almışlardır.⁹ Diğer taraftan CHF'ye muhalif kalarak 15 yıl sonra açılan DP'de görev alanlar da olmuştur. Hacıbilâlzâde Ethem Efendi bunlardan biridir (Kazmaz, 2004: 301).

Sonuç

SCF'nin yaklaşık 3 aylık faaliyette bulunduğu bu dönemde, teşkilatlanmaya giriştiği vilayetlerden birisi Rize olmuştur. Rize teşkilatının tam olarak ne zaman kurulduğu tespit edilememekle birlikte parti binasının açılışı, 20 Ekim 1930 günü gerçekleşmiştir. Teşkilatın kurulmasında, Rize'deki köklü aileler arasındaki anlaşmazlığın önemli etkisi vardır. CHF çatısı altında anlaşamayan bu aileler Rize'de muhalif partiyi örgütlemişlerdir. Bunun yanında İktidar Partisi-

⁷ Rize dışındaki diğer iller, Samsun, Trabzon, Giresun ve Ordu'dur. (BCA, 490.01/284.1141.2).

⁸ Kapatılmasına dair diğer nedenlerle ilgili bk. (Yetkin, 1982: 205-248; Tunçay, 2012: 272-277).

⁹ Adı geçen kişilerin CHF'deki faaliyetleriyle ilgili bk. (Başaran, 2017).

nin değerlerini benimsemeyen ya da farklı nedenlerden dolayı CHF'den ayrılan kişilerin de teşkilatın oluşmasında etkileri olduğunu belirtmek gerekir.

SCF'nin kuruluşunun ardından kısa bir süre sonra belediye seçimleri yapılmıştır. Bu seçimleri Rize'de CHF kazanmıştır. SCF bu seçimlerde %29 oy almıştır. Seçimlerde CHF'nin halk üzerinde baskı yaptığı ve oylamayı ciddi anlamda etkilediği anlaşılmaktadır. Seçimde, Vali'nin de dâhil olduğu bazı hükümet görevlileri, İktidar Partisinin birer elamanı gibi çalışmışlardır. Buna rağmen birkaç aylık bir partinin Rize'de aldığı oy, muhalifler açısından büyük bir başarıdır. Seçim sonuçları, vilayette CHF'ye karşı bir tepkinin olduğunu göstermektedir. İktidarın, muhalif örgütlenmeye sebep olarak gördüğü aileler arasındaki anlaşmazlığı gidermesi; onun birinci seçmenden ziyade ikinci seçmene ve eşrafa verdiği önemi göstermektedir. İktidarın, karşıt bir örgütlenmeyi yapabilecek kişileri susturması, sorunun çözümünde güttüğü siyaseti göstermesi açısından dikkat çekicidir. Diğer taraftan bu durum, Rize'deki ahalinin iktidarın sosyal ve ekonomik politikalarının yanında belli ailelerin etkisiyle hareket ettiği sonucunu da doğurmaktadır. SCF'nin kapatılmasından sonra Rize'de, CHF genel merkezinin çabasıyla oluşan barış ortamının ardından kimi muhalifler, CHF'ye geçip orada uzun yıllar siyaset yapmışlardır. Bu durum bazı kişilerin Rize'deki muhalif örgütlenmeyi; iktidar partisinin prensiplerini ve yapmış olduğu çalışmalarını beğenmediklerinden yapmadıklarını, daha çok şahsi çıkarlarıyla hareket ettiklerini göstermektedir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 490.01/79.293.2.

BCA, 490.01/284.1141.2.

BCA, 490.01/286.1146.1.

BCA, 490.01/724.477.1.

2. Kişisel Görüşme

Çolak, Halit (2014), kişisel görüşme, Mart 20.

3. Kitap, Tez ve Makaleler

Ağaoğlu, Ahmet (1969), Serbest Fırka Hatıraları, Baha Matbaası, İstanbul.

Balkaya, İhsan Sabri (2006), 1930 Belediye Seçimleri, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum.

Başaran, Sinan (2017), Rize Siyasi Tarihi (1923-1950), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

CHF Nizamnamesi ve Programı (1931), TBMM Matbaası, Ankara.

Emrence, Cem (2006), 99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kar, Fatih Sultan (2006), Evvel Zaman İçinde Rize, Rize Vitrini Ajans, İstanbul.

Kazmaz, Süleyman (2004), Kazmaz Ailesinden Hatıralar, Birlik Matbaacılık Yayıncılık, Ankara.

Koçak, Cemil (2006), *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Özkök, Alper (2009), *Türk Basınında 1930 Belediye Seçimleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tunçay, Mete (2012), *Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.

Yetkin, Çetin (1982), *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, Ankara.

EKLER

Fotoğraf 1: SCF Rize Teşkilat Binasının Açılışı (20 Ekim 1930) (Kar, 2016: 137).

Fotoğraf 2: SCF Rize Teşkilat Binasının Açılışı (Kar, 2006: 137).

Fotoğraf 3: Cumhuriyet Bayramı Kutlamalarına Katılan SCF'liler (29 Ekim 1930) (Kar, 2006: 137).

